

УДК 911.3

О. В. Гладкий – доктор географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Економічна ефективність регіонального розвитку поліцентричних промислових агломерацій України

Роботу виконано на кафедрі економічної та соціальної географії КНУ ім. Т. Шевченка

Розкрито особливості формування економічної ефективності функціонування поліцентричних промислових агломерацій. Проведено оцінку економічної ефективності розвитку ряду промислових агломерацій України. Запропоновано рекомендації щодо оптимізації функціональної структури виробничого комплексу агломерацій.

Ключові слова: промислова агломерація, виробничий комплекс, економічна ефективність, функціональна структура.

Гладкий А. В. Экономическая эффективность регионального развития полицентрических промышленных агломераций Украины. Раскрываются особенности формирования экономической эффективности функционирования полицентрических промышленных агломераций. Проводится оценка экономической эффективности развития ряда промышленных агломераций Украины. Предлагаются рекомендации по оптимизации функциональной структуры производственного комплекса агломераций.

Ключевые слова: промышленная агломерация, производственный комплекс, экономическая эффективность, функциональная структура.

Gladkyi O. V. Economic Efficiency of Regional Development of Policentric Industrial Agglomerations of Ukraine. The peculiarities of development of economic efficiency of policentric industrial agglomerations are disclosed. The estimation of economic efficiency of Ukrainian industrial agglomeration's development is proposed. The recommendations for optimization of functional structure of industrial complex of agglomerations are defined.

Key words: industrial agglomerations, industrial complex, economic efficiency, functional structure.

Постановка наукової проблеми та її значення. Промислові агломерації належать до особливого типу локальних територіально-виробничих комплексів (ТБК), які характеризуються підвищеною ефективністю розвитку виробництва, що забезпечується на основі цілого ряду передумов і факторів. Провідними з них, як засвідчують попередні дослідження, виступають: 1) наявність висококонцентрованого, комунікативного, соціально розвиненого й перетвореного середовища, в якому складаються сприятливі умови для активної життєдіяльності людей, розвитку їх інтелектуальних і творчих здібностей та підприємницької ініціативи; 2) значний розвиток ринкових відносин, високий рівень інженерного та інфраструктурного облаштування території, посилення комерційних взаємовигідних зв'язків, що проявляються у формуванні висококонкурентного середовища, сприятливого для активізації діяльності соціально орієнтованих, інноваційних модульних виробництв; 3) концентрація інтелектуальних і творчих ресурсів, які сприяють активізації інноваційних процесів у виробництві, розробці і впровадженню ноу-хау, нових видів сировини і матеріалів; 4) високий рівень міжнародної орієнтованості виробництва, що позитивно впливає на розвиток зовнішньоекономічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї проблеми. З огляду на перелічені фактори, високорозвинені промислові агломерації характеризуються пріоритетністю функціонування високоточного машинобудування, приладобудування, хімії, а також «вищих поверхів» легкої і харчової промисловості, будівельної індустрії, целюлозно-паперового виробництва і видавничої справи тощо. Саме ці види промислового виробництва отримали високі показники економічної ефективності розвитку в провідних промислових агломераціях Західної Європи, Північної Америки, деяких високорозвинених і нових індустріальних країнах Азії та Латинської Америки. Про це свідчать численні аналітичні матеріали і публікації таких учених: М. Портера (Porter M.), М. Енрайта (Enright M.), М. Фуджіти (Fujita M.), Ж.-Ф. Тісса (J.-F. Thisse), Р. Морено (Moreno R.), С. Геркінгса (Gerking S.), Д. Лайонса (Lyons D.), Г. Кайнеллі (Cainelli G.), Ф. Х. Моліна-Моралеса (Molina-Morales F. X.), Джун-

Джі Ву, Сьонг-Хун Чу (JunJie Wu, Seong-Hoon Cho) та ін. Однак особливості економічної ефективності розвитку промислових агломерацій України в ринкових умовах ще детально не розглядалися.

Саме тому, об'єктом цього дослідження виступають поліцентричні промислові агломерації України, а предметом – суспільно-географічна оцінка економічної ефективності їх функціонування. У нашому дослідженні поліцентричні агломерації України (Донецько-Макіївська та Дніпропетровсько-Дніпродзержинська) виокремлено із загальної кількості агломерацій з огляду на те, що вони мають свою унікальну специфіку формування промислового виробництва, яка істотно вплинула на особливості економічної ефективності функціонування їх окремих галузей.

Мета дослідження – оцінити економічну ефективність функціонування промислово-агломераційних утворень у ринкових умовах, а **завдання** дослідження – визначити оптимальний набір індексів економічної ефективності агломерацій, вивчити особливості розподілу показників рентабельності та продуктивності праці окремих видів промислового виробництва в ядрах і периферійних районах промислово-агломераційних утворень України, виявляючи загальні закономірності їх територіальної організації, а також розробити конкретні рекомендації щодо оптимізації функціональної структури виробничого комплексу агломерацій.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В Україні сформувалося дві промислові агломерації поліцентричного типу: Донецько-Макіївська та Дніпропетровсько-Дніпродзержинська. Розглянемо особливості формування їх економічної ефективності більш детально.

Донецько-Макіївська промислова агломерація – найбільш потужний багатогалузевий промисловий комплекс у центральній частині Донецької області із широко розгалуженою мережею залізничних і автомобільних магістралей, завдяки яким формуються інтенсивні комунікації між промисловими центрами.

Усі промислові підприємства Донецько-Макіївської агломерації функціонують як єдиний промисловий комплекс, доповнюючи і підтримуючи одне одного взаємними постачаннями енергії, сировини, металу, машин і устаткування. Тісні виробничі зв'язки цих міст сформували єдину структуру виробництва, орієнтовану на профілюючі галузі промисловості. Однак нові ринкові умови господарювання внесли істотні корективи в цю структуру [3].

Якщо подивитись на статистичні дані промислового виробництва в ядрі Донецько-Макіївської агломерації (табл. 1), то, окрім харчової промисловості, найбільшу частку в структурі промислового виробництва займає чорна металургія, машинобудування і металообробка. У Макіївці значного розвитку набуває хімічна промисловість (в основному коксохімія). Видобувна промисловість і енергетика відходять на другий план, поступаючись місцем більш прогресивним інноваційним та споживчо-орієнтованим галузям господарства.

Таблиця 1

Обсяги виробництва в ядрі Донецько-Макіївської промислової агломерації у 2009 р.

Галузі промисловості	Донецьк		Макіївка	
	тис. грн	%	тис. грн	%
Добувна промисловість	3 101 792,5	6,63	1 196 500	19,2
Енергетика	4 877 483,7	10,43	76 773,8	1,2
Чорна металургія	19 664 639,9	42,05	1 835 836	29,5
Машинобудування і металообробка	5 600 959,2	11,98	205 630,5	3,3
Хімічна і нафтохімічна промисловість	3 946 772,7	8,44	2 432 695	39,0
Лісопромисловий комплекс	381 587,8	0,82	56 403,2	0,9
Комплекс з виробництва будматеріалів	1 953 640,4	4,18	166 771	2,7
Легка промисловість	156 043,3	0,33	5 558,6	0,1
харчова промисловість	7 081 949,2	15,14	254 230,8	4,1
Усього	46 764 868,7	100,00	6 230 398	100,0

Причиною цього є підвищення значимості Донецька і Макіївки у системі загальнодержавного поділу праці [1]. Сформувавшись наприкінці 1970-х років як велика промислова агломерація, тут поступово позбавлялись низькорентабельних, сировинноємних, забруднюючих виробництв, замінюючи їх сучасними галузями господарства, що вимагають підвищеної кваліфікації працівників і підготовки наукових кадрів. Ці галузі отримали у свій час інвестиційну підтримку від російських, англійських і німецьких компаній, що інвестували чималі кошти у металургійний комплекс і первинну металообробку. Розвиток вуглевидобутку, енергетики та інших сировинних галузей, який був на підйомі в кінці XIX – на початку XX ст., нині знижується за рахунок того, що ті ж інвестори-англійці розпочали закриття нерентабельних шахт і перерозподіл робітників на інші місця роботи, акцентуючи увагу, таким чином, на більш вигідній продукції виробництва. У результаті, гірничодобувна промисловість перемістилася у периферійні райони Донецько-Макіївської агломерації і поступово втрачає свою рентабельність.

Значною проблемою розвитку Донецько-Макіївської агломерації залишається порівняно низький науково-інноваційний рівень промисловості території. З 53 міст Донецької області тільки 13 впроваджують нові технології на виробництві і фінансують інноваційні розробки у промисловості. Однак, загальний рівень витрат на інновації в області у 2006 р. не перевищив 600 млн грн, причому на Донецько-Макіївську агломерацію припадало понад половину цієї суми.

Ще однією важливою проблемою розвитку агломерації є екологічний дисбаланс. Основні виробничі фонди промислових підприємств Донецько-Макіївської агломерації не оновлювалися дуже давно, технічні засоби виробництва застаріли на 15–20 років і зносилися на 75–80 %. У результаті аварійні викиди забруднюючих речовин у цьому регіоні одні з найбільших в Україні.

Таблиця 2

Характеристика промислового виробництва найбільших міст Донецької області у 2009 р.

Міста області	Видобувна промисловість		Обробна промисловість		Постачання енергії, газу і води	
	Продуктивність праці, тис. грн/чол.	Частка обсягу виробництва в області, %	Продуктивність праці, тис. грн/чол.	Частка обсягу виробництва в області, %	Продуктивність праці, тис. грн/чол.	Частка обсягу виробництва в області, %
Авдіївка	132,37	0,05	852,62	6,62	–	–
Амвросіївка	–	–	36,87	0,03	13,60	0,01
Донецьк	103,96	37,91	280,53	26,59	143,96	60,31
Докучаєвськ	85,05	2,55	41,35	0,01	–	–
Макіївка	68,28	11,98	256,73	6,48	39,32	1,28
Харцизьк	–	–	171,97	2,18	27,18	0,11
Ясинувата	–	–	154,55	0,11	23,63	0,05
За межами агломерації (вибірково)						
Горлівка	27,39	2,68	273,44	3,19	161,96	34,40
Добропілля	40,72	5,38	81,63	0,04	6,19	0,00
Єнакієве	14,72	0,98	623,23	9,64	–	–
Кіровське	68,69	4,13	71,59	0,02	35,34	0,01
Красноармійськ	205,34	13,20	119,11	0,35	58,54	0,21
Краматорськ	–	–	80,45	2,69	37,74	0,34
Маріуполь	н. д.	н. д.	280,88	36,80	60,65	2,72
Родинське	66,25	3,49	63,31	0,01	–	–
Селідово	24,70	2,17	74,74	0,04	18,21	0,02
Соледар	105,95	2,94	120,81	0,08	–	–

У межах Донецько-Макіївської агломерації сформувались території підвищеного рівня економічної ефективності виробництва. Окрім ядер агломерування, до них належать міста Авдіївка, Харцизьк, Ясинувата. Їх основні індустріальні потужності, як зазначено у таблиці 2, припадають на обробну промисловість, основну частку в якій займає металургія і коксохімія, а також на виробництво і розподілення енергії, газу і води.

За показниками продуктивності праці знову стають лідерами Донецьк і Макіївка, а також Авдіївка (в обробній промисловості), Ясинувата. Периферійні міста агломерації (Амвросіївка, Моспине, Красногорівка, Мар'їнка та ін.) одержали вкрай низькі показники індустріального розвитку. За останні 10 років обсяги промислового виробництва у них скоротилися майже вдвічі.

Найбільший потенціал та економічна ефективність розвитку промислового виробництва характерні навіть не для самого Донецька, а для Макіївки [2]. Це місто отримало більше можливостей для розвитку індустрії, тому що має у своєму розпорядженні вільні земельні ділянки, забезпечується кваліфікованими кадрами, потужною науково-конструкторською базою. У самому Донецьку ці ресурси практично вичерпані.

Дніпропетровсько-Дніпродзержинська промислова агломерація сформувалася на основі територіальної близькості і тісних сировинних, технологічних та інфраструктурних зв'язків промислових підприємств ряду міст: Дніпропетровська, Дніпродзержинська, Новомосковська, а також Підгородного, Верхньодніпровська і Синельникового. У радянський час тут ефективно розвивалися чотири великі металургійні підприємства, ряд виробництв важкого машинобудування, хімії і коксохімії, будматеріалів. Промисловий комплекс функціонував завдяки чітко налагодженій системі планового господарювання, директивно встановленим нормам і стандартам випуску продукції, а також завдяки великим державним дотаціям. У ринкових умовах, незважаючи на високий експортний потенціал металургійної галузі, Дніпропетровсько-Дніпродзержинська агломерація різко знизилася показники економічної ефективності виробництва.

У межах сучасної Дніпропетровсько-Дніпродзержинської агломерації склалася типова картина падіння обсягів виробництва провідних галузей господарства, властива перехідному періоду розвитку економіки. Так, обсяги реалізованої продукції на підприємствах машинобудування зараз не перевищують 1,6 млрд грн (15 % від загальних показників). Гірничошахтне, металургійне устаткування, важкі верстати і преси, трубопрокатні стани, навіть електровози і радіотовари за відсутності держзамовлення стали неконкурентоспроможними (табл. 3).

Таблиця 3

Обсяги виробництва в ядрі Дніпропетровсько-Дніпродзержинської промислової агломерації у 2009 р.

Галузі господарства	Дніпропетровськ		Дніпродзержинськ	
	тис. грн	%	тис. грн	%
Добувна промисловість	18 964,8	0,17	1 968,1	0,02
Енергетика	3 052 249,5	27,52	77 637,1	0,90
Чорна металургія	3 011 656,4	27,16	5 688 373,3	66,14
Машинобудування і металообробка	1 697 718,6	15,31	569 008,6	6,62
Хімічна і нафтохімічна промисловість	961 149,6	8,67	1 748 594	20,33
Лісопромисловий комплекс	262 818,7	2,37	34 845,1	0,41
Комплекс з виробництва будматеріалів	654 765,1	5,9	10 627	4,77
Легка промисловість	109 124,3	0,98	10 787,8	0,13
Харчова промисловість	1 320 784,3	11,91	59 036,1	0,69
Усього	11 089 231,3	100,00	8 600 877,1	100,0

Міста Підгородне й Верхньодніпровськ значно відстають від ядер агломерування за обсягами реалізованої продукції. А Синельникове й Новомосковськ, хоча й утримують паритет з ядром агломерації, але через недосконалість галузевої структури промисловості і непристосованість її до ринкових умов характеризуються досить низькою рентабельністю і економічною ефективністю господарювання.

Отже, нові перспективи лідерства в агломерації одержало м. Дніпродзержинськ, яке в останні роки демонструє високі показники фондоозброєності, фондovіддачі і продуктивності праці. Його металургійні комбінати, а також хімічні підприємства уникнули різкого падіння обсягів виробництва через низку сприятливих факторів. Серед основних виділяємо близькість до Дніпропетровська, як до центра комерційної і міжнародної активності, наявність достатньої кількості дешевих трудових і природних ресурсів при високій кваліфікації промислового персоналу, порівняно низьку земельну ренту, високу концентрацію капіталу українських компаній і промислових груп.

Найвищий рівень економічної ефективності виробництва агломерації припадає на трикутник Дніпропетровськ-Дніпродзержинськ-Підгородне (останнє місто потрапило туди завдяки тісним зв'язкам з обласним центром). Інші міста агломерації, крім Новомосковська, не отримали відповідних високих показників ефективності виробничої діяльності. У цілому, це характерно для більшості промислових агломерацій України, однак, тільки у Дніпропетровсько-Дніпродзержинській агломерації спостерігається така різниця між містами ядра і навколишньою периферійною зоною.

Отже, ефективність промислового виробництва Дніпропетровсько-Дніпродзержинської агломерації ґрунтується на спільному використанні сукупних ресурсів міст її ядра. Тут немає явного лідера, такого як Київ, Донецьк, Харків або Львів. Через переваги підприємств важкої індустрії, що вимагають тісної кооперації виробництва, прибутковість підприємницької діяльності більшою мірою залежить не від приватного підприємництва або ініціатив малого, середнього бізнесу, а від тісних виробничих зв'язків і чітких дій крупних монополій різних форм власності.

У світі існують два варіанти розвитку промислових агломерацій такого типу: 1) за рахунок високої монополізації і концентрації капіталу (переважно, агломерації США – Чикаго, Детройт, Клівленд); 2) за рахунок ліквідації нерентабельних матеріало- і енергозатратних виробництв та розвитку малого і середнього бізнесу, підприємницької ініціативи і конкурентного середовища (переважно, агломерації Великобританії, Франції, Італії).

У першому випадку формування монополій веде до чіткої організації технологічних і організаційних зв'язків, а в результаті до істотної економії витрат на сировину, матеріали, інфраструктуру та ін., що було так характерно для державної монополії в СРСР. Але, на відміну від радянської системи, ці монополії будуть діяти у ринкових умовах, що значно оздоровить промислові підприємства, надасть їм якісно нових елементів розвитку, властивих компаніям, які засновані на комерційній прибутковості і конкурентноздатності. Такий спосіб використали у Сполучених Штатах, де на старопромислових територіях були задіяні ресурси ряду всесвітньо відомих гігантів: «Western Electric», «General Electric», «General Motors», «International Harvester» [4; 5].

Другим варіантом розвитку Дніпропетровсько-Дніпродзержинської агломерації є переорієнтація виробництва із застарілих технологій на сучасні інноваційні види діяльності. Такий спосіб використали в європейських агломераціях Руру, Саару, Ельзасу, Лотарингії, Півночі Італії і т. д. Немає впевненості, що цей спосіб на цьому етапі розвитку прийнятний для наших умов. Він виявляється більш ефективним поряд з іншими інноваційними стратегіями формування виробничого комплексу держави.

Найближчою тактичною метою розвитку Дніпропетровсько-Дніпродзержинської агломерації є підтримка і збереження високих темпів розвитку головної експортної галузі України – металургії, при поступовому переході на наукомісткі виробництва, перепрофілюванні нерентабельних підприємств, при якому їх прибутковість і економічна ефективність господарювання будуть значно вищими. У цьому випадку, Чиказький варіант розвитку найбільш оптимальний. І пошук способів його реалізації складає важливу частину в плані розвитку Дніпропетровсько-Дніпродзержинської агломерації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, у межах поліцентричних агломерацій України найвищий рівень ефективності сформувався в тих галузях промислового виробництва, що в трансформаційний період отримали короткотермінові конкурентні переваги, завдяки високій капіталізації і незначним затратам на кваліфіковані трудові ресурси і високо-технологічні основні засоби (металургійна і гірнична справа, виробництво мінеральної будівельної сировини, харчова промисловість). Головними чинниками такого росту виступали наявність масового споживача, насичений пропозицією ринок дешевої низькокваліфікованої робочої сили та дешеві (або монополізовані) мінерально-сировинні ресурси. Інноваційні галузі промисловості лише розпочали

свій активний розвиток та зростання показників ефективності виробництва. Створення оптимальних умов для їх адаптації та найбільш повного використання переваг агломераційного ефекту території становить основне завдання діяльності органів регіональної і місцевої влади агломераційних утворень України. Таким чином, встановлення економічної ефективності функціонування промислових агломерацій України у ринкових умовах виступає дієвим інструментарієм розробки стратегій регіональної політики та змістовного наповнення проектів і планів соціально-економічного розвитку території, що є основою для подальших розвідок у цьому напрямі.

Список використаної літератури

1. Пилипенко И. В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве : теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы / И. В. Пилипенко. – Смоленск : Ойкумена, 2005. – 496 с.
2. Проблемні питання формування стратегії соціально-економічного розвитку промислового міста : зб. наук. пр. / під заг. ред. В. Н. Амітана. – Мажіівка, 2005. – 107 с.
3. Anderson R. J. Industrial firm linkages in a post-soviet urban economy : implications for development policy and programmes / R. J. Anderson // Progress in Development Studies. – 2006. – Vol. 6. – № 3. – P. 224–241.
4. Pontes J. P. Agglomerations in a vertically-related oligopoly / J. P. Pontes // Portuguese economic journal. – 2005. – Vol. 4. – P. 157–169.
5. Roberts B. H. Industry clusters in Australia : recent trends and prospect / B. H. Roberts, M. J. Enright // European Planning Studies. – 2004. – January. – Vol. 12. – № 1. – P. 99–121.

Адреса для листування:
Просп. Академіка Глушкова, 2,
МСП-680, м. Київ.

Статтю подано до редколегії
02.12.2011 р.

УДК 911.3:332.3(477.44)

П. О. Сухий – доктор географічних наук, доцент,
завідувач кафедри геодезії, картографії та управління
територіями Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича;
К. В. Дарчук – аспірант Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича;
Н. А. Зелена – студентка Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича

Аналіз використання земельних ресурсів Вінницької області

*Роботу виконано на кафедрі геодезії,
картографії та управління територіями
ЧНУ ім. Ю. Федьковича*

Розглянуто сучасний стан та особливості використання земельного фонду Вінницької області. Досліджено компонентну структуру земельного фонду та особливості його територіальної диференціації. Визначено рівень забезпеченості населення досліджуваної території сільськогосподарськими угіддями. Розглянуто сучасні особливості використання земель у межах основних категорій. Запропоновано варіанти оптимізації використання земельних ресурсів на перспективу залежно від впливу природно-географічних та соціально-економічних чинників.

Ключові слова: земельний фонд, водний фонд, землекористування, лісовкриті площі, сільськогосподарські угіддя, малопродуктивні землі, оптимізація використання земельних ресурсів.

Сухой П. А., Дарчук К. В., Зелена Н. А. Анализ использования земельных ресурсов Винницкой области. Рассматриваются современное состояние и особенности использования земельного фонда Винницкой